

ÂŞIK NİHANÎ'NİN ÂŞIKLIK GELENEĞİ İÇİNDEKİ YERİ*

Dr. Doğan KAYA

Âşık edebiyatı alanında iz bırakmış, cönklerde, şiir mecmualarında, süreli yayınlarda ve kitaplarda kendilerine yer bulmuş pek çok isim olmakla beraber adları, şiirleri tespit edilememiş nice âşığımız da vardır. Bunların tespiti, değerlendirilmesi bir problem olarak karşımızda durmaktadır. Diğer taraftan kimin, ne derece güçlü âşık olduğu ise ayrı bir problemdir.

Geçen yüzyılda adından söz ettiren Bardızlı Nihanî için de aynı husus söz konusudur. Şenkaya'ya bağlı Bardız (Gaziler)'ın Göreşken köyünde doğan Nihanî, 1884-14.3.1967 tarihlerinde yaşamıştır. Hakkında kitaplar, makaleler, tezler hazırlanması onun önemli bir sima olduğunu gösterir. Acaba Nihanî'nin edebiyatımızdaki yeri nerededir? Çalışmamızda işte bu hususu aydınlatmaya çalışacağız.

Diğer edebiyat dallarında olduğu gibi âşık edebiyatının da kendisine göre özellikleri vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Âşık edebiyatı, kendilerine âşık, ozan, saz şairi denilen sanatçılar tarafından meydana getirilmiş edebiyattır.

2. Âşık edebiyatı, beş yüz yılı aşan bir zamandan günümüze kadar gelen ve Anadolu, Rumeli, Azerbaycan ve İran'da gelişen bir edebiyattır.

3. Âşık edebiyatı, geniş halk kitlelerinin derdine, inancına, heyecanına, ümitlerine dil ve duygu inceliğine cevap veren, birbirinden farklı çevrelere, çeşitli tarikat ve meslek mensuplarına, farklı beğeniye sahip insanlara seslenen, çeşitli zümreler arasındaki ortak bir edebiyattır.

4. Âşıklar, koşma, destan ve semaî adı verilen şiirlerle şiirlerini hece ölçüsüyle vücuda getirmişlerdir. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren bazı âşıklar, divan şairleri gibi aruz ölçüsüyle de şiirler yazmışlardır.

5. Birim olarak dörtlük kullanılmıştır. Ancak zaman zaman ikiliklerle yahut bentler halinde de ürünler ortaya konulmuştur.

6. Kullanılan dil oldukça sade ve halk Türkçesidir. Tasvirler, mecazlar yapmacıktan uzaktır ve halkın günlük hayatta kullandığı benzetme, yakıştırma, deyim, atasözü, yemin, tekrar sözleri vs. gibi kalıp ifadelerle sağlanmıştır.

7. Halkın durumu, beklentisi, sevinci, acısı, yaşadığı olayları, kişiler ve diğer canlılar, tabiat, aşk hülasa halka ait bütün özellikler şiirlere konu edilmiştir.

8. Âşıklar, geleneğin gereği, şiirlerinin sonunda mutlaka mahlas kullanmışlardır.

9. Şiirler, saz eşliğinde terennüm edilmekle beraber, bazıları saz çalmamışlardır.

10. Âşıkların pek çoğu şiirlerini irticalen söylemiştir.

* 24 Temmuz 2015, Bardız'da Nihanî Paneli.

11. Pek çok âşık doğup büyüdüğü yerde kalmamış, sanatlarını ülkenin birçok yerini dolaşarak icra etmişlerdir.

12. Kimi âşıklar gerek ustalarından öğrendiği, gerekse kendisinin tasnif ettiği hikâyeleri anlatarak halkı eğlendirme ve eğitime yoluna gitmişlerdir.

13. Kişiler, birçok sebeple âşıklığa başlamışlardır. Bunların başında da gördükleri ve etkisinde kaldıkları rüyanın, bir usta yanında yetişmenin, sazlı-sözlü ortamın ve anlatılan halk hikâyelerinin önemli ölçüde rolü olmuştur.

Bu çerçevede Nihanî'yi şu başlıklar altında incelemek yerinde olacaktır. Bade içme, maşuka, irtical, seferler / gurbete çıkma, karşılaşma, usta-çırak, saz çalma, imtihan, hikâye, konular, şiirleri.

BADE İÇME

Rüya sonrası âşık olma, âşık edebiyatında önem arz eden bir husustur. Badeli âşık olmak bir ayrıcalıktır. Bu bakımdan pek çok âşık badeli olduğunu söyler ve böylelikle kendisine bir imtiyaz edinir. Eldeki kaynaklar çerçevesinde Nihanî de kendisinin badeli âşık olduğunu dile getirmiş bade içme hadisesini uzun uzun anlatmıştır.

Nihanî, 13-14 yaşında iken (muhtemelen 1900 yılında) Oltu'nun doğusunda Oğuzlar dağında bulunan "Yedi Şehitler ve Gaziler" mezarlığını ziyarete gittiğinde orada iki rekât nafile namaz kılar. Birinci rekâtın sonunda tehiyyata oturmuşken karşısında üç derviş peyda olur. Dervişler Mustafa'ya üç defa bade verirle. Birincisi Hz. Allah, ikincisi Hz. Muhammed üçüncüsü de Afganistan'daki Mehriban aşkıdır. Dervişler, Mustafa'ya Mehriban'i gösterdikten ve ona "Ledün" ilmini verdikten sonra gözden nihan (gizli) olurlar. Baygın vaziyette bulunan Mustafa iki hafta boyunca kendisine gelemez ve haline çözüm bulunması için Narman'dan Âşık Sümmanî çağırılır. Mustafa başından geçen bu hadiseden sonra sade kişilikten sanatçı kişiliğe geçer. Sazı, sözü ve irticali kuvvetle bir halk şairi olur.

MAŞUKA

Âşıklık geleneğinde genellikle âşıkların nârına yandığı bir güzel vardır. Âşıklar, onun aşkı ile duygu, düşünce ve arzularını terennüm eder ve bu vesile ile edebiyatımız için güzel örnekler ortaya korlar. Sümmanî'nin Gülperî'si, Baharözlü Feryadî'nin Güldane'si, İğdecikli Veli'nin Tellikız'ı gibi Nihanî'nin de biraz önce sözünü ettiğimiz gibi Afganistan'da nârına yandığı ve vuslatına eremediği Mehriban vardır. Nihanî'nin güzel şiirler söylemesinde tabii ki bu aşkı ve Mehriban'a kavuşma iştiyakını göz ardı etmemek gerekir.

İRTİCAL

Âşıklık geleneğinde irticalen şiir söylemek âşığa bir paye kazandırır. Toplumda hazırlıksız şiir söyleyenler, diğer şairlere göre daha fazla ilgi ve sevgi görürler.

Nihanî, kendisine üç dervişin bade vermesinden sonra badeli âşık olur ve buna bağlı olarak irticalen şiir söyleme yeteneğini kazanır. Nihanî, şiirlerini rahatlıkla söyleyen ve irticali kuvvetli bir âşıktır. 1944'te Ankara'da iken kaybettiği defterde yüzlerce şiiri vardır. Ancak elimizdeki mevcut şiirleri bile, onun gelenek içinde ne derece çok yönlü ve güçlü bir şair olduğunu ortaya koyacak mahiyettedir. Nihanî irticalen şiir söyleme yeteneğinin fevkalade olmasından dolayı hangi şart ve konuda olursa olsun, rahatlıkla deyiş söyleyebilen, güçlü âşıklarla boy ölçüşen bir âşıktır.

SEFERLER-GURBETE ÇIKMA

Âşıklık geleneğinde meskun âşıktan çok, elinde sazı ile diyar diyar dolaşan âşık tipi karşımıza çıkar. Gezgin âşıklar yurdunu terk edip gücünü göstermek, ünün artırmak için belde belde dolaşarak kendisine rakip arar. Bunu, yüzyıllar boyu gerek Anadolu'da gerekse Azerbaycan'da gözlemlemekteyiz.

Azerbaycan'da halkın hafızasında iz bırakmış önemli âşık seferleri vardır. Bunlardan ilk aka gelenler; Aşık Alı'nın Türkiye Seferi, Elesger'in Karakoyunlu ve Ağbaba Seferi, Âşık Hüseyin'in Gence Seferi ve Tiflis Seferi, Hüseyin Saraclı'nın Nahçıvan Seferi, Aşık Mehemed'in Çuha Ehvalatı, Âşık Mehemed'in Kars Seferi, Âşık Musa'nın İstanbul Seferi ve Karabağ Seferi, Âşık Şenlik'in Borçalı Seferi ve İran Seferi, Ağacan'ın Erzurum Seferi'dir.

Nihanî, ilk olarak Sümmanî ile gurbete çıkmış, üç ay boyunca Kuzeydoğu Anadolu'yu dolaşmıştır. Sonraki dönemlerde de fırsat buldukça Bardız dışına çıkmış, ünlü âşıklarla karşılaşmalar yapmıştır.

Geçmişte âşıkların bir araya gelmesi ya özellikle bir âşığın diğer âşığa boy ölçüşmesi için onun yanına gitmesi, ya da düğün, önemli tarihi olaylar vesilesiyle bir araya gelmeleri vesilesi ile olur. Söz gelişi bir düğünde karşı karşıya gelen Şenlik'le, Kılıççı Mustafa'nın karşılaşması çok ünlüdür.

Türkiye'de âşık seferlerine bağlı olarak Sümmanî'nin Şenlik'e karşılaşmak için Suhara'ya gitmesi hâlâ, âşıkların ilk günün heyecanı ve hassasiyeti ile anlattıkları önem bir âşık seferi olarak hafızalarımızda yer almaktadır. Bunun yanında Mahirî'nin Erzurum'da Erbabî ile karşılaşması, Şenlik'in Şavşat'ın Kocabay (Kücan) köyüne gelip Recai ile karşılaşması, Artvin'in Zeytinlik (Sirya) köyünde İznî le Feryadî'nin karşılaşmaları, bir Ramazan ayında Erzurum'a gelen Huzurî'nin orada Kemalî ile yaptığı tarihe geçen karşılaşma, adlarından söz edeceğimiz önemli karşılaşmalardır.

Nihanî, 1908 yılında bir seferdeyken Kağızman yakınlarındaki Pernavut köyünde aslen Tebrizli olan Abbas Han'ın küçük kızı Ceylan Hanım'la karşılaşır. Ceylan Hanım, Murat Han'ın oğlu Arslan Bey'in maşukasıdır. Arslan Bey, Ceylan Hanım'ı bulmak için yola düşmüş, ancak haramîler tarafından

bıçaklanarak öldürülmüştür. Nihanî, Ceylan Hanım'la deyişmeler yapar ve sonunda birbirlerini bacı-kardeş ilan edip ayrılırlar.

Torunu Zekeriya Gedik "Erzurum Halk Şairlerinden Bardızlı Âşık Nihanî Divanı" adlı kitabında Nihanî'nin gezdiği yerlerle ilgili olarak şu bilgileri veriyor:

"Anadolu yaylalarının bu yağız delikanlısı çıkmış olduğu yurt gezilerinde Kars, Erzurum, Artvin, Ağrı, Van, Bitlis, Siirt, Bingöl, Elazığ, Erzincan, Gümüşhane, Bayburt, Sivas, Ankara illerinin köy ve kasabalarını dolaştı. Yurt dışında ise; Batum, Ahıska, Ahılkelek, Nahçıvan, Hoy ve Kotur taraflarını gezdi. Son gurbet yolculuğunu 1966 yılı Temmuz ayında İstanbul'a yaptı."

KARŞILAŞMA

Âşık karşılaşmaları âşıklık geleneğinin en renkli ve ilgi çekici cephelerinden birisidir. Karşılaşma üç tarzda icra edilir. Bunlar; âşıkların herhangi bir konuda sohbet etmesi olarak nitelediğimiz "Deyişme"; âşıkların birbirlerine laf dokundurdukları ve eğlenmeyi de ön planda tutan "Atışma"; âşıkların birbirlerini soru-cevaplarla imtihan etmesi olarak bilinen "Karşılaşma"dır. Nihanî, bunların üçünü de icra etmiştir ve pek çok âşıkla karşılaşmıştır. Bunlardan tespit edebildiğimiz âşıklar şunlardır: Sümmanî, Huzurî, Sedayî, İzharî, İznî, Efazî, Şehvarî, Ağlar Baba, Buhranî, Hüseyin Köycü, Reyhanî, Cemal Hoca, Müdamî, Âşık Ömer. Bu karşılaşmalar genellikle ikili olmakla beraber üçlü ve dörtlü olarak da yapılmıştır. Ne var ki söz konusu karşılaşmaların bir kısmı tespit edilememiştir.

Sümmanî ile 1318 (1902)de kendi köyü olan Göreşken'de karşılaşma yapmıştır.

Huzurî (1886-1951) ile 1319 (1903)'te Yusufeli'nin Erkinis (Yeni adı; Demirkent) köyünde,

Keşfi ve oğlu *Huzurî* ile Yusufeli'nin Esenkaya köyünde, (Bu karşılaşma kırk gün sürmüştür, ancak bu karşılaşmaların metinleri elimizde bulunmamaktadır.)

Sedayî / Sezaî ile 1905'te Kars'ta, Acaralı Aslan Bey'in kahvesinde,

İzharî (1918-1980, Huzurî'nin çırağı) – *Huzurî* ile 1934'te Bardız'da Demirci Mahmut Şengül evinde üçlü karşılaşma (Toplam on bir fasıl),

İznî (1856-1928) ile Esenkaya'da (Bu karşılaşmanın metni elimizde yoktur.)

Efazî ile 1908'de Artvin'in Berta köyünde,

Erbabî (1805-1884)'nin oğlu *Şehvarî* (1868-?) ile 1909'da Erzurum'da Çardaklı (Aynalı) kahvede (Bu karşılaşmanın metni elimizde yoktur.)

İrşadî'nin torunu *Ağlar Baba* ile karşılaşması (Bu karşılaşmanın metni elimizde yoktur.)

Buhranî ile Hasankale'nin Siptoros köyünde (Bu karşılaşmanın metni elimizde yoktur.),

Hüseyin Köycü ile *Örtülü* (Şenkaya)'nın 1946'da ilçe olması dolayısıyla Şenkaya'da karşılaşması,

Reyhanî (1932-10 Aralık 2006) ile 1952 yılında Göreşken köyünde,

Cemal Hoca - Müdamî - Âşık Ömer (Behcet Kemal Çağlar) ile 1942'de Kars Orduevi'nde dörtlü karşılaşma.

USTA-ÇIRAK

Âşık edebiyatında yüzyıllar boyu yaşatılan geleneklerden biri de çırak yetiştirme geleneğidir. Usta âşık saza ve söze kabiliyeti olan bir genci çırak edinir, yanında gezdirir, saz ve söz meclislerine sokar, günü gelince mahlasını verir. Çırak da zamanı gelince ustanın izniyle şiirlerini çalıp söylemeye başlar. Ustasının ölümünden sonra meclislerde, sohbetlerde onun şiirleriyle söze başlar, adını yaşatır, izinden gider. Nihanî de âşıklığın ilk dönemlerinde âşık edebiyatının önemli simalarından olan Sümmanî'yi tanımış; âşık şiirinin inceliklerini ondan öğrenmiş ve ileriki zamanlarda rakiplerine zor anlar yaşatan güçlü bir âşık olmuştur.

Beri taraftan, bu çalışmayı yaparken "Acaba kendisi bir irak yetiştirmiş midir?" soru aklımıza geldi. Hemen söyleyelim ki elimizdeki kaynaklarda, bu konuda herhangi bir bilgiye rastlamadık.

SAZ ÇALMA

Saz, âşıklık geleneği içinde vazgeçilmez önemi haiz husustur. Saz çalmak, geleneğin icaplarındandı. Âşık, söylediği şiiri sazı ile bütünleştirir, şiiri daha manalı, akıcı ve kalıcı hale getirir. Bunun yanında türkü deryamıza yeni damlalar ekler. Yaptığı karşılaşmalar sırasında ve zora düşünce kendisine zaman kazandırması bakımından sazdan istifade eder. Saz, âşığın yeni ezgiler ortaya koyması yönünde de önemli vazife icra eder.

Saz, geleneğin olmazsa olmazları arasında görünmekle beraber, âşık edebiyatında Ruhsatî, Sümmanî, Emsalî, Meslekî gibi saz çalmayan pek çok âşık vardır. Konuya bu çerçeveden baktığımızda Nihanî'yi saz çalan bir âşık olarak görmekteyiz. "Sümmanî makamı" örneğinde olduğu gibi, Nihanî'nin kendisine ait bir ezginin olup olmadığı meçhulümüzdür.

İMTİHAN

Âşıklık geleneğinde önemli hususlardan birisi de muamma çözme veya âşıkların birbirlerini imtihan ederek üstün gelme gayreti içinde olmalarıdır. Asılan muammayı çözme İstanbul, Erzurum ve Kars gibi vilâyetlerde geçmişte uygulanmış, âşıklar bu vesile ile zekâ ve sanat güçlerini ortaya koyma imkânı bulabilmişlerdir.

Nihanî'nin karşılaşma yaptığı âşıklarla olan hasbıhalinin pek çoğu imtihan olma / etme şeklinde tezahür etmiştir. İlm-i ledün sahibi olan Nihanî, bu karşılaşmaların çoğunda rakiplerini mat etmiş ve onlara zor anlar yaşatmıştır.

HİKÂYE

Halk hikâyeleri, önceki devirlerde bilgi, görgü, zevk, eğlence, eğitim, düşmanlık, nefret, dostluk, yardımlaşma, tecrübe ve davranış gibi faktörler bakımından insanların yaşama sistemi içerisinde pay sahibidir. Halk hikâyeleri, Türk sosyal hayatında, inançtan günlük pratiklere kadar vazgeçilmez bir önemi haizdir.

Halk hikâyeleri yukarıda anlattığımız hususların dışında, kişilerin âşık olmasında ve âşıklık geleneği içinde rol oynayıcı bir özelliğe de sahiptirler. Bilindiği gibi halk hikâyelerinin birçoğu manzum-mensur bir yapıya sahiptir. Bu durum aşk hikâyelerinde daha çoktur. Hikâyede kahramanlarının birbirleriyle karşılaşmalarını, sevinçleri, kederleri, heyecanları, soru-cevaplı karşılaşma yapmaları birbirleriyle deyişmeleri hep ve terennümle ifade edilir. Manzum kısımların farklı ezgilerle söylenmesi ile hikâye akıcılık kazanır. Böylece dinleyiciler, hikâyeyi daha çok sever. Âşıklar, bunu bildikleri için hikâyelerle iç içe olmuşlardır. Çeşitli vesilelerle, günler boyu hikâyeler anlatmışlar dinleyicilerle bütünleşmişlerdir. Hikâyeler onları o kadar etkilemiştir ki kendileri de hikâye tasnif etme yoluna gitmişlerdir. Dikmetaşlı Dede Kasım, Göğçeli Elesker, Ardanuçlu Efkârî, Mehmet Hicranî, Çıldırılı Şenlik, Erzurumlu Ruhanî, Mevlüt İhsanî ve Posoflu Müdamî edebiyatımıza hikâye tasnif ederek katkıda bulunmuş musannif âşıklardan bazılarıdır.

Görebildiğimiz kaynaklardan hareketle Bardızlı Nihanî'nin tasnif ettiği bir hikâyeye rastlamadık. Böylesine büyük bir ustanın hikâye tasnif etmemesini kültürümüz adına bir kayıp olarak niteliyoruz. Acaba yukarıda sözünü ettiğimiz şiiirlerini ihtiva eden ve kayıp olan defterde Nihanî'nin tasnif ettiği bir hikâye var mıydı?" sorusunu sormaktan da kendimizi alamıyoruz.

KONULAR

Halk şairleri, halkın duygularına, düşüncelerine, inançlarına, dünya görüşlerine, dertlerine, isteklerine, bunalımlarına hülasa bütün ferdî ve içtimaî meselelerine tercüman olan kişilerdir. Sözleri, anlamlı, özlü ve etkileyici olup aynı zamanda gerçeği ve doğruyu yansıtır. Türk Halk Şiirinde işlenen konular müşterektir. Ruhanî de bu konulara yer vermekle, müşterek bir geleneğin bir üyesi olduğunu ortaya kor. Ruhsatî'nin hemen her konuda deyişi vardır. Pek çok âşıktaki rastladığımız, başta aşk, tabiat ve gurbet, öğüt, taşlama ve tenkit, mistik düşünce ve fanilik olmak üzere dert, şikâyet, dilek konularındaki şiiirleri Nihanî'de de bulabilmekteyiz. Nihanî'nin destanlarda işlediği konular da diğer âşıklardaki konulardan pek farklı değildir. Elimizdeki destanlarda yer alan

konuların başlıcası şunlardır: Cumhuriyet, seyahat, Kore, Osmanlı, Sarıkamış, Kars'ın Kurtuluşu Destanı.

ŞİİRLERİ

Nihanî'nin söylediği şiirlerin tamamı maalesef elimizde yoktur. Mehmet Göklap ve Zekeriya Gedik'in yayımladığı kitaplarda yaptığı karşılaşmaların dışında, toplam 160 kadar şiir kayıtlıdır. Nihanî'nin şiirlerinin büyük çoğunluğu on bir hecelidir. Sekiz ve on beş heceli kalıpları da kullandığı olmuştur. Şiirler koşma tarzındadır. Bu tarzın dışında mani (15 adet), divanî şiir (7 adet), yedekli münacat ve yedekli na't (3 adet), müstakil beyit (3 adet) ve dörtlükler (3 adet) de bulunmaktadır.

Nihanî'nin dili sade ve halk Türkçesidir. Tasvirler, mecazlar yapmacıktan uzaktır ve halkın günlük hayatta kullandığı benzetme, yakıştırma, deyim, atasözü, yemin, tekrar sözleri vs. gibi kalıp ifadelerle sağlanmıştır. Aruz veznine hâkim olduğu söylenebilir. Elimizdeki divanî örneklerde "Fâ ilâ tün / Fâ ilâ tün / Fâ ilâ tün / Fâ i lün" kalıbını kullandığını görmekteyiz. Şiirlerinin tamamında mahlas kullanmıştır.

.....

Bu bilgilerden hareketle Nihanî'nin âşık edebiyatı içindeki yerini ve sanatını şöyle özetleyebiliriz:

*Badeli bir âşıktır.

*Aşkına yandıği Mehribanadında bir maşukası vardır.

*İrticali kuvvetli bir âşıktır.

*Gezgin birisidir.

*Âşıklığa başlarken Sümmanî'den feyiz almıştır. Ancak kendisi bir çırak yetiştirmemiştir.

*Saz olan bir âşıktır.

*Pekçok âşıkla karşılaşmalar yapmış, imtihan edilmiş, mat olmamıştır.

*Müşterek bir geleneğin bir üyesi olarak hemen her konuda şiirler söylemiştir.

*Şiir tekniği kuvvetli bir âşıktır. Genellikle hece olmak üzere aruz ölçüsüyle de şiirler söylemiştir. Şiirlerinde genellikle, birim olarak dörtlük kullanılmıştır. Dili, sade ve halk Türkçesidir. Dildeki söz kalıplarına yer vererek şiirini daha akıcı, kalıcı ve etkili hale getirmiştir. Şiirlerinin tamamında mahlas kullanmıştır.

.....

Bütün bu özelliklerin tamamının bir arada olduğu âşık sayısı çok azdır. Onda eksiklik olarak çırak yetiştirmemesini ve hikâye tasnif etmemesini zikredebiliriz. Bu iki olumsuzluğun dışında, açıkça ifade etmek gerekir ki sıraladığımız hususlar, pek çok âşıkta göremediğimiz hususlardır.

Bütün bunları göz önüne aldığımızda Nihânî'yi XX. yüzyılın önde gelen âşıkları içinde nitelememiz gerekir.

Kaynakça:

Bulut, Timur, *Âşık Nihanî Hayatı ve Eserleri*, Erzurum, 1972 (Basılmamış Lisans Tezi).

Çağlar, Behçet Kemal, "Bardızlı Âşık Nihanî", *Türk Folklor Araştırmaları*, S. 34, İstanbul, 1952.

Gedik, Zekeriya, *Erzurum Halk Şairlerinden Bardızlı Âşık Nihanî Divanı*, İstanbul, 1995, 288 s.

Gökalp, Mehmet, *Bardızlı Âşık Nihanî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, 118 s.

Sevengil, Refik Ahmet, *Çağımızın Halk Şairleri*, Atlas Yayınevi, İstanbul, 1967, s. 22-25.